

Baština kao temelj identiteta

Kulturna baština Hrvatskoj je uvijek značila mnogo više od povijesnog nasljeđa, ona je zapis sudbine jednog starog naroda koji je opstao na osjetljivom mjestu sudara dviju civilizacija razvijajući vlastitu memoriju koja je ušla u temelje njegove samobitnosti

RADOSLAV BUZANČIĆ

U vremenu kad kultura ili kulture imaju različita značenja i postaju platforme za ogledavanje često suprotstavljenih svjetonazora, ili pak poprimaju antitetičke predznake na tragu distinkcije civiliziranog od neciviliziranog, odluka Europskog parlamenta i Vijeća od 17. svibnja 2017. da 2018. proglasi Europskom godinom kulturne baštine, za Hrvatsku ima posebno veliko značenje. S jedne strane strah od akulturacije maloga naroda u zajednici velikih nacija, čije su kulture duboko usađene u korijene europske uljudbe, može stvoriti neku vrst ksenofobije, ili kompleksa manje vrijednosti, a s druge strane isticanje nekadašnjeg sjaja i civilizacijskog dometa ne bi trebalo biti opravdanje za stagnaciju suvremenog izraza.

Isto tako treba spomenuti da je kulturna baština Hrvatskoj uvijek značila mnogo više od povijesnog nasljeđa, ona je zapis sudbine jednog starog naroda koji je opstao na osjetljivom mjestu sudara dviju civilizacija razvijajući vlastitu memoriju koja je ušla u temelje njegove samobitnosti.

Prihvaćanje različitih kulturnih utjecaja Hrvatsku je pratilo od samih početaka gotovo od doseljenja iz pradomovine. Iz tog je dalekog vremena hrvatski narod u novu domovinu donio drevne običaje i vjeru, što je ostavilo daleko veći trag nego što je to na prvi pogled vidljivo. Posebno je to razumljivo u nematerijalnoj kulturnoj baštini, u toponimiji krajolika, u prežicama stare vjere koji se provlače kroz stihove narodnog pjesništva i u drugim narodnim običajima. Vrličko nijemo kolo, ojkavica i drugi primjeri genijalnosti narodnog stvaralaštva uvršteni na listu svjetske baštine, poveznica su suvremenoga doba s hrvatskom pretpoviješću i vremenima u kojima o Hrvatima stiže tek poneka vijest iz stranih povijesnih izvora.

Jedinstveni spoj Istoka i Zapada

Doseljenjem na prostor današnje domovine Hrvati su se susreli s

Radovanov portal u Trogiru

velikim kulturama starosjedilaca, a gotovo sa sigurnošću možemo reći da je najveći kulturni utjecaj imao *romanitas*, duh antike koji je prozeo slavensko narodno biće već u prvim stoljećima suživota.

Od vremena doseljenja do početka 9. stoljeća Hrvati nisu ostavili velika traga u materijalnoj kulturi među ostalim jer je Bizantsko Carstvo i njegov uljudni okoliš dominantno obilježio to razdoblje suživota. Zanimljivije je promatrati što se sve u tom razdoblju nije dogodilo, a bilo bi potpuno očekivano da jest, poput obnove porušenih gradova na obali i u zaleđu, među kojima se ističe Salona, središte nekadašnjeg Ilirika. U vrijeme rađanja srednjovjekovne Europe Hrvatska je odigrala veliku ulogu u sukobu na samoj granici dvaju carstava. Karlu Velikom Istočno je Carstvo zanjekalo krunu zapadnoga rimskog cara, kojom ga je 800. godine okrunio papa, jer nije potpuno ovladao tim teritorijem. Pirinejski poluotok nije posve kontrolirao, a isti je problem imao i u Iliriku, na koji je Justinijan u rekonkvisti proširio svoje carstvo. Hrvatska država nastala je pod okriljem Franačke, nakon sukoba velikih sila, mirom u Aachenu 812. Bilo je to okončanje rata između Nikifora i Karla Velikog, kojim je priznato Zapadno Carstvo i podijeljen Ilirik s novom granicom. Time su otvorena vrata europskoj karolinškoj umjetnosti, koja se pod utjecajem franačkih misionara širila na istok Europe. Hrvati su ponovno pokršteni. Novi crkveni centri Hrvatima postaju Akvileja i Cividale u Friuliju, a njihov se utjecaj može pratiti od početka 9. stoljeća. Karolinška umjetnost ostavila je najčitljiviji trag u crkvenoj arhitekturi, posebno u vladarskim zakladama rane srednjovjekovne hrvatske države. Dižu se županske, kneževske i kraljevske crkve s *westwerkom*, kamena plastika dobiva novu dekorativnu funkciju na oltarnim pregradama njihovih svetišta, a natpisi na njihovim vrpčama prvi su autentični pisani tragovi toga doba.

Paralelno s franačkim utjecajima, *romanitas* obalnih gradova dopunjava umjetnost liturgijskih predmeta i knjiga. I dok se granice europskog kulturnog utjecaja na širem prostoru rane hrvatske države preklapaju s arheološkim nalazima karolinških mačeva, njih

Šibenska katedrala sv. Jakova

Ostaci crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu iz 6. stoljeća

ipak nije moguće precizno iščitati zbog jedinstvena spoja istoka i zapada, koji je na ovom prostoru posljedica posebne sklonosti karolinške umjetnosti prema rimskoj kulturnoj tradiciji.

U Europskoj godini kulturne baštine Hrvatska treba pokazati posebnu brigu za prezentaciju vlastite kulture, koja je iznimno velika i u europskim razmjerima važna. Ona je, kako je spomenuto, ugrađena u temelje europske kulturne baštine. Hrvatska kulturna baština ujedno je i most između Istoka i Zapada i njihovih kulturnih tradicija, obiju uistinu golemih.

Majstori Buvina, Radovan i Mravar

Neobjašnjiv mjestimičan uzlet umjetnosti u našim sredinama, koja je u nekim trenucima dodirivala same vrhove svjetske umjetničke baštine, nazivao se kampa nilizam. S druge strane umjetnost na tlu Hrvatske često se vrednovala perifernom i provincijalnom, iako to nije dobar termin, jer je samo položaj Hrvatske bio perifern. Povijest se nasuprot tomu pobrinula da Hrvatska u nekim, za Europu važnim povijesnim vremenima, ne bude periferija. Romanika je u naše prostore stizala križarskim magistralnim pravcima na putu u Jeruzalem. Od Zvonimirova doba, preko Kolomana i Andrije II, križarski je svijet ostvario znatan utjecaj na hrvatsku kulturnu baštinu. Arpadovići su preko hrvatskih prostora komunicirali s Bizantom, koji je posljednji put zavladao Hrvatskom za Emanuela Komnena, strica Bele III. U dinastijskom ratu, nakon bitke kod Zemuna, ugarskoj kruni oteo je Srijem i Bosnu i ujedinio je sa

zapadnim dijelom Hrvatske bez Zadra. Tako je nastala nova država pod krunom normanskog vojvode Rogerija Slavena (1164–1180).

Kako Trpimirova država nije bila franačka markgrofovija, tako ni Rogerijeva država nije bila organizirana kao tipična politička tvorevina Bizantskog Carstva, već kao autonomna kneževina pod patronatom bizantskog cara, što je bilo posve suprotno običaju, a Hrvatska je posljednji put u povijesti imala vlastiti politički centar u Splitu.

Hrvatsku nisu mimoišli ni crkveni pokreti koji su početkom

nakon poraza kraljeve vojske od Tatara kod Čazme oni spasili krunu. U osamdeset godina njihove vladavine Hrvatska je dočekala kraj loze Arpadovića i dolazak nove dinastije na hrvatsko prijestolje – Anžuvina. Njih su upravo Šubići doveli na hrvatsko-ugarsko prijestolje iz Napulja. Nesloga i obračun s Nelipčicima i Babonićima označio je kraj dinastije Šubići, a klimaks uspona hrvatska je doživjela za Ludovika Velikog Anžuvina, koji se orodio s kraljevnom hrvatske krvi. Bosansko plemstvo zagospodarilo je Dalmacijom, iznimno bogato i moćno zbog posjeda u zaleđu i na obali. Među njima se isticao Sandalj Hranić u gornjoj Dalmaciji i Hrvoje Vukčić Hrvatinić, gospodar Splita i Herceg-Hrvatske. Umjetnost tog doba pokazat će rastrošnu stranu hrvatskoga plemstva, a narudžbe u gradovima od Bribira do Splita i Trogira u tu su sredinu dovele velike majstore gotičke umjetnosti od kojih neki nadilaze razinu najboljih ostvarenja Venecije 13. i 14. stoljeća. Majstor Mavar kao i kipari propovjedaonica u Splitu i Trogiru vještiji su od mletačkih kipara iz obitelji De Sanctis, koji su gradili kapelu sveca u Padovi, ali i staru kapelu svetog Iva-

Reljef Ivana Duknovića (1440-1514)

Detalj propovjedaonice splitske Katedrale

Poznata Kliška tvrđava simbol je otpora ujedinj

na u Trogiru. Hrvatska umjetnost kasnoga srednjeg vijeka karika je koja nedostaje u interpretaciji europske umjetnosti toga doba jer se nalazila na raskršću ideja i u sjeni velikih centara gdje su ideje nastajale. Rana renesansa Dubrovnika, Trogira i Splita, Šibenika i Zadra,

posljedica je tragičnih događaja na istoku kršćanskog svijeta i poklapa se s osmanskim osvajanjima Konstantinopola, crkvenoga središta Bizanta.

Trogir – Vukovar 15. stoljeća

Pad Konstantinopola 1453, obrana Beograda 1456, priprema križarskog rata u Mantovi 1460. i pad Bosne 1463. presudni su događaji, koji su iznimno snažno uzdrmali Europu, ali isto tako usmjerili pozornost kršćanstva na hrvatski kulturni krajolik. S jedne strane arhitekti i kipari papine države, Michelozzo Michelozzi, Niccolò di Giovanni, Mazo di Bartomeo i drugi skrenuli su graditeljski utjecaj Venecije prema središnjoj Italiji i doveli u Hrvatsku najsvremenija ostvarenja humanističke Europe, među kojima i arhitekturu Leona Batiste Albertija. S druge strane kiparstvo s utjecajima Donatella, Filaretea i Laurane stiže u ove krajeve prije nego na zapad Europe i stvara ponovno kampanilističke domete kulturnoga kruga koji će u naše vrijeme biti uvršteni na listu svjetske baštine. Šibenska katedrala na tragu bolnice S. Spirito, desetljeće prije Lombardovih ostvarenja na lagunama, unosi u arkadjski periferni svijet srušenih antičkih metropola najviše domete ranorenesansne umjetnosti svijeta. Nije to plod konjunkture, već spoj visoke razine likovne kulture povezan s aktualnim fokusom dnevne politike.

Još nije potpuno jasno kako domaća disciplina izučavanja kulturne baštine nije povezala univerzalno značenje Dubrovnika, Mostara i Iloka, kao vidljivo svjedočanstvo velike ujedinjene kršćanske obrambene linije prema Mehmedu Osvajaču, najvećem geniju ratnog umijeća nakon Aleksandra Makedonskog. Nije samo velika vojna tradicija hrvatskog i mađarskog naroda junački obranila kršćanske granice, za tu su ideju papini kardinali od Domenica Capranice do Bernardina Lópeza de Carvajala skupljali priloge po dvorovima europskih prijestolnica, a nacrti papinih arhitekata realizirani su isto-

koristila osmansko napredovanje da učvrsti nelegalno stečene posjede, ne bojeći se više cara kojem je otela hereditarna prava. Njezin je poguban stisak osjetio Trogir, hrvatski Vukovar 15. stoljeća, koji je mletačka mornarica bombardirala i do temelja razrušila u lipnju 1420. Proći će manje od stoljeća i Dalmacija će postati siromašna provincija na pomorskom putu na Otrant, u kojoj se samo propalo plemstvo sjećalo stare slave.

Kultura knjige i kultura stola

Hrvatska se na zgarištu ratnih sukoba radala poput Feniksa u stihovima Marulića, u dramama Hektorovića, Lucića, Benetovića i njihovih dubrovačkih takmaca Držića i Gundulića te poeziji Nalješkovića, Vetranovića i Sorokočevića. Drama hrvatskoga Cervantesa Benetovića – *Komedija od Raskota* – gorki je smijeh razočaranih branitelja Europe na račun Raskota i Duklina, glavnih likova komedije koji personaliziraju čovjeka iz Raške i Duklje, Crnogorica i Srbina, u čije su se junaštvo uzdali i pjevali pjesme hrvatski pjesnici sve do doba Kačića i Mažuranića, uvjereni kako će taj čvrsti svijet zaustaviti prodor Islama. Upravo suprotno, padom Bosne i formiranjem Bosanskog Sandžaka stvorila se nova prilika za izmjenu kulturnih vrijednosti na kojima bi pozavidjela romantična Europa Delacroixa i Baudelairea. Hanovi, hamami, trgovišta i karavanski putovi stvorili su novo veliko tržište razmjene ideja na kojima će Habsburška Monarhija u istom stilu nastaviti stvarati svoj idealni svijet egzotičnog Orijenta poput

Hrvatska umjetnost kasnoga srednjeg vijeka karika je koja nedostaje u interpretaciji europske umjetnosti toga doba

kulisa ekranizirane priče iz 1001. noći. Nigdje u europskoj kulturi nije narodni genij bio razapet između toliko kulturnih utjecaja, njegujući istodobno prastaru autohtonu kulturu. Kranjčevićev stih „Gle gusala naše slave“ istaknut će poveznicu narodnoga stvaralaštva s homerskom starinom, a iz njezinih vrela i danas rekonstruiramo prastare običaje, događaje i vjeru. Kultura stola jednako je tako čuvala ne samo utjecaje različitih kultura, koji su se na ovom prostoru proželi, više od toga, ona je nasljeđe nestalih kultura koje je hrvatski narod baštinito. Soparnik, vitalac, procip i drugi prethistorijski specijaliteti, poput kastradine i kupusa, hrane antičkih veslača na galijama, koji su postali simbol tadašnje talasokracije od Venecije do Dubrovnika, nadopunit će zajedno s literarnim receptima renesansnih književnika sliku kulture stola koja nije amalgam stranih utjecaja, kako se često piše, već autohtono naslijeđeno kulturno blago Hrvatske.

Dioklecijanova palača i antička jezgra Splita pod zaštitom UNESCO-a

Snimio Zivko Bačić

U Europskoj godini kulture trebali bismo pročistiti kulturnu strategiju koja je po svemu sudeći Hrvatima iznimno vrijedna, posebno zbog povijesne baštine, temelja suvremenog društva. Ona je odigrala snažnu ulogu u vrijeme stvaranja neovisne Republike Hrvatske, jer se državotvorna ideja hrvatskog naroda na ovom prostoru zametnula još u ranom srednjem vijeku.

Povijesna baština našla se tako u temeljima humanističke restauracije antičkog svijeta. Petrarčin *italitas* izašao je iz želje za obnovom velike pokrajine Italije rascjepkane u srednjem vijeku u velik broj državnica. Na Apeninskom su poluotoku, pored papinskih državnica, neovisne republike od Firence preko Milana, do Venecije. Dvije Sicilije držali su Francuzi južno od Napulja. Ujedinjenje tog dijela svijeta utopistička je ideja Petrarce sadržana u pojmu *italitas*. Povođeci se za svojim uzorom, Hrvatski su petrarkisti sanjali ujedinjeni Ilirik, provinciju koja je od kasnog carstva bila ugrađena u temelje Rimskog Carstva obuhvativši gotovo cijeli Balkanski poluotok. Toj su ideji Marulić i splitski humanistički krug posvetili veliku pozornost, i to u vremenu kada Hrvatska nije bila geografski ni politički pojam. Hrvati su se tada u svijetu predstavljali kao narod iz domovine sv. Jeronima, rođena u Stridonu, negdje u rimskoj provinciji Dalmaciji. Ideju su preuzeli hvarski i dubrovački humanisti 16. stoljeća stvarajući na povijesnoj ostavštini pretpostavku ponovnoga stvaranja jedinstvene kulture. Kulturna baština igrala je golemu ulogu u prepoznavanju vlastitog identiteta u cijeloj Hrvatskoj, u vremenu kad se u Europi još ne pojavljuju nacije onako kako će ih definirati 19. stoljeće. Pa ipak na-

160 godina institucionalne brige za baštinu

rod se već tada identificirao s poviješću, jezikom, a nadasve kulturnom baštinom. Današnje vrijeme gotovo na isti način treba kulturnu baštinu radi očuvanja vlastitog identiteta, identiteta naroda koji se ponovno našao unutar mnogoljudne i kulturno dominantne Europe, zajednice velikih kulturnih nacija. S druge strane kulturna baština i spomenici minulih vremena temelj su suvremenoga turizma, nove velike industrije koja se snažno razvila posljednjih desetljeća. Turizam je u današnjoj gospodarski oslabljenoj Hrvatskoj iznimno važna gospodarska grana na kojoj se temelji razvitak. To je pozitivna strana turizma, ali pored toga što turizam razbija ksenofobiju i otvara zaostale sredine novim idejama, razmjenama znanja i iskustava, turizam ima i svoje naličje. On uništava svakodnevni život, onaj temelj na kojem počiva svaki narod, a to je sveti prostor privatnog i zaštićeni dom kao utočište čovjeka.

Iskustva Hrvatske u obnovi baštine golema su. Na ovom je prostoru rođena ideja očuvanja, i to baš antičke starine, koja je polovinom 19. stoljeća u Splitu bila jedini stvarni atribut carske krune Habsburgovaca, nasljednika rimskih careva. U Splitu je 1854. za cara Franje I. osnovan odjel Carsko-kraljevske centralne komisije, s konzervatorom Vickom Andrićem na čelu. Od tada više od 160 godina u Hrvatskoj traje institucionalna briga za kulturnu baštinu.

Danas je konzervatorstvo u sastavu Ministarstva kulture i zauzima važno mjesto u društvu. Ipak,

novi ciljevi očuvanja baštine traže njegovu prilagodbu i pretvorbu u suvremenu disciplinu, jer tradicionalna konzervatorska služba nije više održiva. Recesijom smanjen broj službenika u državnoj službi doveo je do diskontinuiteta između starih i novih naraštaja, pa razina znanja novih konzervatora ponekad teže dostiže onu koju su preci imali.

Novi udarac na tu staru i elitnu struku u Hrvatskoj, donijelo je mišljenje termina a time i različitih struka u istu, naime, restaurator nije i konzervator.

Restauratorstvo se posljednjih desetljeća razvilo u znanstvenu disciplinu temeljenu na forenzici i razvitku novih modernih metoda obnove spomenika. Naziv konzervator, u doba kad je pojam nastao, dolazi iz latinske riječi *conservator*, i uz titulu *soter* naziv je vrhovnog boga Jupitra kao čuvara i spasitelja. Značenje titule konzervator je čuvar. Preciznije, čuvar baštine, a ne restaurator.

Konzervatorstvo je osjetljiv i odgovoran posao u kojem se ponekad u interpretaciji baštine vuku nepovratni zahvati, pa je stoga silno značajno da konzervator bude ne samo neovisan državni činovnik, već prvenstveno znanstvenik sposoban prepoznati i valorizirati kulturnu baštinu da bi je bolje čuvao. Možda bi u godini Europske kulturne baštine trebalo među ciljeve nove strategije čuvanja kulturne baštine staviti i očuvanje konzervatorstva, kao jednog od najznačajnijih mehanizama očuvanja kulturne baštine sa stoljetnom tradicijom u našem društvu. Tim više što je u Hrvatskoj briga o baštini izravno vezana uz čuvanje vlastitog identiteta, a to pripada u sferu obrane Hrvata, malobrojnoj ali staroj europskoj naroda.

nih Dalmatinaca u borbi protiv Turaka

dobno u Tivoliju kao i u Glamoču te drugim gradovima bosanskoga kraljevstva i kneževine hercega Stjepana. Procvat kiparstva, slikarstva, arhitekture, liturgijskog umjetničkog obrta i drugih umjetnosti pratio je krvavi danak ratnih stradanja. Venecija je istodobno